

Istenélmény a zsoltárookban

II. rész

2. Üdvtörténeti eseményből forrásozó istenélmény

A szerző 1936-ban született, ciszterci szerzetes. 1956-tól Rómában, 1962-től Dallasban él. Évekig a dallasi ciszterci gimnázium igazgatója, jelenleg a dallasi kolostor apátja. A tanulmány első részét lásd 2003. 9. számunkban.

A Biblia egységét — vagy legalábbis folyamatosságát — nemcsak a kánon merőben külső ténye biztosítja. Van belső egysége is. Igen gyakran fordul elő, hogy későbbi szövegek visszanyúlnak a korábbiakhoz, mert a biblikus szerző egy új eseményt vagy történeti helyzetet egy régebbi tükrében ért meg. Így aztán egyes bibliai témák végigvonulnak az Ószövetség korszakain, és új meg új módon fejeződnek ki. Már a teremtéstörténet is ilyen értelemben kap mindig újabb megfogalmazást. De talán még gyakoribb és központibb az egyiptomi szabadulás, a kivonulás emléke, amely mindvégig a „megváltás” vagy megszabadulás paradigmája marad. Amikor a kiindulópont személyes, akkor a történeti esemény a szerzőben istenélményt „indukál”. Jó példát találunk erre a 77. zsoltárban. A vers egyszerre aknázza ki a vihar teofániájának természeteti képeit, s ugyanakkor az istenélménynek egy újabb válfaját teremt meg, mert Istennel való személyes találkozását tudatosan is a felidézett történeti eseményhez kapcsolja.

A 77. zsoltár

Az első sorok talán kifejezetten a 18. zsoltárra utalnak. A zsoltáros hangját megfeszítve kiált, s abban bízik, hogy szava Isten fülébe jut. Élménye azonban először „süket fülekre talál”. Ez a vallástörténetből ismert témára, az úgynevezett „deus otiosus”-ra — a „süketté vált égi Istenre” — emlékeztet:

*Istenre gondolok, feltör keservem,
sóhajtozom, gond gyöttri szívem,
és lecsukódni nem képes szemem,
járkálok, nyugtom nem lelem.*

*Régmúlt idők emlékeit idézem
elém tárulnak mind a régi évek,
és pengetem az éjszakában lantom,
a szívemhez beszélek,
várom, hogy lelkem elnyugodjon.*

*Talán haragszik ránk az Úr örökké
és szeretete nem újul meg többé?
Vajon vége lett irgalmának*

*és ígéretei semmivé váltak?
Vajon kiapadt már kegyelme,
s kiaszott haragjától keble?*

¹²A szöveg alighanem „romlott”, vagyis áthagyományozása során valami okból logikusan nem érthető betűk sorozatává vált. Pedig fontos szerepe van a szövegben, mert utána rögtön új téma indul. Úgy tűnik, hogy már a régi fordítások meg voltak akadva magával a szöveggel és azon igazítani próbáltak. Valószínűleg a „szövegromlás” oka eredetileg nem nyelvtani, hanem teológiai volt.

¹³A Vulgata szövege a Hetvenest szinte szóról szóra követi: „et dixi, nunc coepi, haec mutatio dexterae Excelsi.” Ez persze így is kevésbé világos. A „dixi” (héberben ’omer) idiomatikus használatban annyit jelent, hogy „rájöttem” vagy „arra a következtetésre jutottam”. A „nunc coepi” mellésikerült fodítása annak, hogy „a bajom ott indult” vagy „onnan eredt.” Talán a két sor úgy értendő, hogy a zsoltóáros rájött, helytelen volt a kiindulópontja, amikor azt hitte, hogy Istent a hűtlenségéért perelni lehet, vagy hogy kötelessége lenne fellépnie Izrael mellett.

A következő 11. vers értelmezése vitás.¹² A nehezen érthető két sor fordítására itt a Hetvenes és a Vulgata értelmezését választjuk. Ez az a megoldás, amit a keresztény hagyomány általában követ:

*S rájöttem, hogy a bajaink ez hozta:
megváltozott a Magasságos jobbja.*¹³

Amire a zsoltóáros igazában rájött, az inkább csak az, hogy Isten a jobbát akkor használja, amikor ez neki tetszik. Úgy változtat a történelem menetén, ahogy akar, mert nem tartozik az embernek semmivel. Szeretete nem korlátozza őt. Ahogy szent Pál mondja: „irgalmazok annak, akinek irgalmazok és megkönyörülök annak, akinek megkönyörülök” (Róm 9,15). A szerző átlátja, hogy más nem tehet, mint imádkozni kezd és bizakodni. A Bibliából felidézi Izrael megmenekülésének fő példáját, a Kivonulást, és pedig a teofániák szemléltető és aktualizáló módján:

*Elkezdtém felidézni minden műved,
csodáidat régmúlt időkből,
sorolni kezdtem őket,
és énekelni csodatetteidről.*

...
*Mikor a vizek láttak, Isten,
mikor a vizek láttak, megremegtek
a mélységek reszkettek félelemben.*

*Gomolygó fellegekből folyt az áradat
az égbolt visszhangozta hangodat
tüzes nyilak cikáztak.*

*Az égi kupola dörögve zengett,
villámok vonták fénybe a világot,
az alvilág remegve rengett.*

E pontig talán az sem egészen világos, hogy „a viharisten” fellépése a Kivonulás eseményére utal. Az utolsó sorok azonban kétségtelenül megmutatják, hogy a szerző Isten újabb megjelenését a kivonulás mintája szerint várja, sőt felidézésével annak újabb megtörténését akarja elősegíteni:

*Utad átvitt a nagy vizek felett,
keresztül nyúlt a végtelen vízen,
lábad nyomát nem látta senki sem.*

*Vezesd a népedet, nyájként vezérelj,
mint egykor Mózes és Áron kezével.*

Két mozzanatra fontos figyelnünk. Az egyik az ószövetségi istenkép jellegzetessége: Isten mindig konkrét módon van ábrázolva.

¹⁴Például Zsolt 68,8 szerint népe élén „keresztül gyalogol” a sivatagon.

¹⁵A héber nyelv az utószók egy részét (által, előtt stb.) testrészek nevével képi.

„Bibliai emlékezés”

¹⁶J. Mouroux:
L'expérience chrétienne.
Paris, 1952.

Mikor népét átvezeti a tengeren, a zsidók és Isten száraz lábbal kelnek át, mert az antropomorf Istennek *lába* van, velük gyalogol.¹⁴ De nyomban kiderül, hogy az Isten láthatatlanul lépked, egy percig se higgyük, hogy testi lény, hiszen nincs lábnyoma, és jelenlétét is csak a hitben tudjuk. Ha a „jobb keze” ismét cselekedni lendül, azt sem látjuk majd. Amit látunk, azok az ő választottai, Mózes és Áron, akiknek „kezével” — azaz „általuk,” eszközül használva őket¹⁵ — vezérli népét.

Erről az istenélményről, amit a bibliai „emlékezés” vagy felidézés — akárcsak a keresztény gyakorlatban az eucharisztikus „anamnesis” — delejes ereje hoz létre, a szentatyák és monasztikus teológusok gyakran írnak. Ebből fakad a középkori „lectio divina,” ez a monasztikus bibliaolvasás lelke. Jean Mouroux, az ötvenes évek nagy francia teológusa „biblikus élmény”-nek (*expérience biblique*) nevezte el, és olyan modellnek tartotta, amellyel az intuitív istenismeret és a korai huszadik század száraz fogalmi sémákkal bajlódó dogmatikája között hidat lehet verni.¹⁶ De talán innen még tovább léphetünk. Ugyanis a zsoltárokon belül is megjelenik az a törekvés, hogy a fogalmak racionális világa és az intuitív ismeret életszerű és érzelmeket mozgató látása a költeményekben egymáshoz közelebb kerüljön.

3. „Metafizikus” istenélmény

Ilyen is van a zsoltárokból. Arról van itt szó, hogy nem egy zsoltárban a szerző az abszolút Isten szellemi természetét fedezi fel élményszerű módon. Ám a héber kultúra sajátosságos háttere miatt se szókincese, se fogalomrendszere nincs a filozófiai eszmefutáshoz. Így hát a költészet eszközeivel, metaforák és főképp ellentétpárok, megdöbbentő képek és a többistenhitű néphagyomány mítoszainak felhasználásával próbálja ezt a „metafizikai” élményt — a véges és végtelen, az esetleges és szükségszerű, a magától létező és más létében részesülő találkozásának személyes élményét — kifejezni.

A 139. zsoltár

A legjobb példa erre a 139. zsoltár. Műfajilag vitatott. Nagyon valószínű, hogy irodalmilag abba a kategóriába tartozik, amit Mitchell Dahood „psalms of innocence”-nek vagy egy bálványimádással vádolt izraelita hitvallás-esküjének nevez. Az ilyen akusok eredetét a középkori istenítéletek mintájára kell elképzelnünk. A megvádolt személy Istent hívta tanúnak, hogy tiltott kánaáni kultikus cselekményben nem vett részt, amely a lakosság szemében nemcsak aposztáziát jelentett, hanem a Jahve uralmához tartozó szántó föld megszenteltségétlenítését is magával vonta és így a közösség jólétét fenyegette. Erre a hitvallásra, többek között a 4. és 16. zsoltár is jó példaként szolgál. E két zsoltárban talán az eskünek gyakorlati jelentősége — perbeli szerepe — is volt, de idővel ez a fajta szöveg már csak irodalmi műfajjá vált. A 139. zsoltárban is az eskü csak irodalmi keret. A zsoltár

központi mondanivalója nem az ártatlanság bizonyítása, hanem az a csodás dolog, hogy Isten mint abszolút szellem mindenütt jelen van, mindent tud, mindent okoz és fenntart, s ezért ő — és csak ő egyedül — tanúsítani tudja a szerző ártatlanságát. Bár létmódja a tér és idő határait nem ismeri, nem él mégsem egy kiismerhetetlen, elérhetetlen vagy elidegenedett távolságban, hanem jelenlétével bejárja létünk minden zugát, sőt a lét teljességét. Mindezt a zsoltáros személyes módon fogalmazza meg: az Isten „engem” ismer és létemben meghatároz, figyel és uralkodik életem minden apró mozzanata felett anélkül, hogy szabadságomat megbénítaná vagy csökkentené. Az első tizenkét vers főképp a tér és idő szemszögéből közelíti meg a témát:

*Uram, te átkutatsz és ismersz engem,
tudod, ha leülök, s ha felkelek.
Szándékom messziről is ismered.
Te jártomban-keltemben szemmel tartasz,
és minden utam figyeled.*

*A szó még létre sem jön nyelvemen,
te, Uram, máris érted teljesen.
Elérsz mögém s elérsz elém,
és kezéd átfog,
úgy tornyosul fölém csodás tudásod,
hogy föl nem érem én.*

*Lelkedtől hova szálljak,
arcodtól hova menekülhetek?
Egekbe hogyha hágok, ott talállak,
s ha Alvilágba roskadok, ott is csak rád lelek.*

*Ha napkeletnek szárnyain repülnék,
vagy napnyugatnak tengerein túlra telepednék,
kezéd még ott is utolér,
s jobbod vezérli léptemet.*

*És akkor megértettem én:
sötétben is rám függeszti szemét
még éjjel is körülvesz sugara.*

*Neked az éj sem éjsötét,
mint napvilág ragyog az éjszaka,
s a sötétség akár a fény.*

**Isten eleve elrendelő
határozatai és tudása**

Az utolsó vers átmegy az érzékelés síkjára, s ott az antropomorf istenfogalmat egyszerre állítja és tagadja. Isten ugyan mindent lát, de ez a látás nem azonos a mienkkel. Neki nincs szüksége fényre ahhoz, hogy lásson: ezért fény vagy sötétség számára egy és ugyanaz. Ezután a szerző ismét a maga kultúrájára utal, amit magyarázat nélkül nehéz követni. Az ókori Közel-Kelet mítoszai gyakran beszéltek arról, hogy Isten — vagy az istenek — az alvi-

lágban mindenki sorsát egy előre meghatározott formában megszövik, s aztán ennek mintájára formálódik meg az ember az anyaméhben, sőt egész sorsát ez az elővételezett teremtés szabja meg. Efféle képsorozatot tár elénk a zsoltáros is, hogy Isten eleve elrendelő határozatairól és tudásáról szóljon.

*Te vetted birtokba bensőmet,
mikor anyám ölén testem megszótted.*

*Dicsérve magasztallak,
olyan félelmetes vagy!
Imádattal megvallak,
és csodálattal tölt el minden műved.*

*Lelkem minden zugát te ismered:
egy csontom nincs elrejtve teelőtted,
mióta tagjaim titokban megalkottad
s a föld ölén a sorsomat kiszabtad.*

*Szemlélted életem mielőtt megszülettem,
tekercseden minden nap ott feküdt,
mielőtt egy is létre jött.*

**Transzcendens és
antropomorf
istenfogalom**

Nem a „lélekvándorlásnak” vagy a lélek korábbi létének (*prae-existentia*) tanát vallja a zsoltáros. Kultúrája nem ismer szavakat a merőben szellemi lét kifejezésére. Így az „előretudásról” egy előre vetített konkrét egzisztencia keretében beszél. Ezért Isten egyszerre emberfölötti és antropomorf módon jelenik meg: amikor előre tud, akkor előre „lát,” tehát tapasztal valamit, ami létezik, de hamar kiderül, hogy nem utólagosan kíséri az események sorát, hanem tudja őket még *mielőtt* azok megtörténnének. A mondatok közt ellentmondások feszülnek. Nem is csoda: fogalmi szempontból e kérdéseket csak sokkal később dolgozzák ki majd a teológusok, amikor az Istenre vonatkozó fogalmaink analóg jellegét ki mondják (amelyben több a nem-ismerés mint az ismerés), vagy az idevonatkozó elvont fogalmakat és kifejezéseket megalkotják.

4. Az örök élet hite a zsoltárookban

A fentiek szükségképpen felvetnek egy régóta vitatott és fontos kérdést. Hisznek-e a zsoltárszerzők az örök életben? Az utolsó két-száz év biblikus tudománya majdnem „dogmatikus merevséggel” hangoztatta, hogy az Ószövetségben a hellenisztikus időszak utolsó szakaszáig, tehát majdnem a Krisztust jövetelét megelőző századig nincs, vagy alig van szó az ember örök életéről, sőt arról sem, hogy az igazak a halálon túl örök boldogságban részesülnek. Első pillanatra ez talán kézenfekvő, hiszen gondolhatunk mindjárt olyan zsoltárookra, mint a 39-ik:

*Jaj, minden ember mint a köd, olyan
az ember mint a puszták délibábja,
jaj, mint az árnyék elsuhan,
hiába minden kínlódása:
rakásra halmoz kincseket,
s nem tudja végül is kinek. (7–8. vers)*

Majd az utolsó sorokban:

*Az embert botozod, bűneit felrovod,
és mint a moly, testét is elnyűvöd,
jaj minden ember olyan, mint a köd.*

...

*Könnyemre ne légy érzéketlen,
hisz házad vendége vagyok,
mint őseim, zarándokod.*

*Fordítsd el számon kérő arcod,
hadd legyen örömdőben részem,
mielőtt elmegyek, hogy elenyésszem. (12–15. vers)*

**Szeretet-kapcsolat az
örökéletű Istennel**

De a kérdést mégsem válaszoltuk meg. Kétségtelen ugyanis, hogy a zsoltárokból az evilági élet tűnő-múló halandó volta és az emberi sors reménytelensége gyakran kifejeződik. A kérdés azonban az, hogy felcsillan-e, és ha igen, milyen formában, az örök élet reménye is, és miféle isteni bátorítást kap? A kérdést valójában egyrészt az ószövetségi kinyilatkoztatás, másrészt az ókori kultúrák összefüggésében kell látni. Az alapállás ez: a pogány fogalmak szerint csak az Istennek (pontosabban az isteneknek) van halhatatlan élete. De evvel az öröklétű Istennel a zsoltáros személyes szeretet-kapcsolatban áll, vágyódik utána, keresi, arcát látni akarja, vele életközösséget akar. És az Isten is, amikor kinyilatkoztatja magát, azt bizonyítja, hogy szereti őt és magához hívja, sőt szövetséget köt vele, barátságába fogadja és hűségese irgalmát ígéri. De ha ez így van, akkor természetes, hogy ennek az életközösségnek határtalan és halálon túli kiterjesztése is legalább mint vágy és remény, de még egy bátorító ígéret formájában is felmerüljön. S valóban, az ilyen jellegű szövegek még csak nem is ritkák. Rögtön a zsoltároskönyv elején, az 5. zsoltár végén olvassuk:

*S ujjongjanak, kik hozzád menekülnek,
és mindörökre vigadozzanak,
mivel tenálad lakhelyet találnak.
Hogy benned örvendezzenek
mindazok, akik szeretik neved.*

*Mert áldás jön a jókra, Uram tőled
s kegyelmed mint a védőpajzs
öleli körül őket. (12–13. vers)*

A nehézség ott van talán, hogy ilyen szövegek általánosságokban mozognak, és ugyanakkor a lélek halhatatlansága mint fogalom szinte teljesen hiányzik a zsoltárokból. De ha a szövetségi konkrét istenkép igaz úgy, ahogy a fentiekben már többször bemutattuk, akkor a zsoltáros ezt az Istennel való életközösséget, „arcának” látását, a „házában” való örök lakóhelyet, asztalához történő befogadását, jelenlétében való meg nem szűnő örvendezést és dicséretet nem valami skolasztikus „visio beatifica” formájában képzelet, hanem a korabeli kultúrák nyelvén. A fogalmak egyike sem elvont, s ezért nem a szellemi ismeret és akarat síkján fejeződik ki az örök élet reménye. A témák inkább ilyenek: dicséret és ujjongás, vendéglátás és véget nem érő lakoma, az arcok és szemek találkozása. Néha azonban ezen is túllépünk, amikor egy új életre való ébredésről vagy „reggelről”, vagy egy véget nem érő beteljesedésről van szó. Az örök élet témája ezért aztán egyes sorokban oly erőteljes módon fejeződik ki, hogy a biblikusok nagy része hajlandó lesz, hogy a kommentárokból bizonyos „túlzásokról” és az istenélmény „szélsőséges kifejeződéseiről” beszéljen. Ilyen a 73. zsoltár vége (24–29. vers), vagy azok a sorok, amiket szent Péter pünkösdi beszédében (ApCsel 2,25–28) mint Jézus feltámadásának prófétái elővételezését idéz a 16. zsoltárból (8–11. vers):

*Szemem előtt az Úr mindenkoron,
jobbjától el nem távozzom.*

*S ezért bensőm is ujjongásba fog,
szívem vígan dobog,
és biztonságban elpihen a testem.*

*Nem engeded, hogy alvilágba essem,
halálba hullni híved nem hagyod.*

*Az élet ösvényét kitárod,
hogy színed előtt elteljek örömmel
és lássam jobboldon örökre boldogságot.*

Isten „hajléka”

¹⁷Vö. M. Dahood:
Psalms III. The Anchor
Bible 18, New York
1970, XLI–LII.

Mitchell Dahood valószínűleg túlzásba esett, amikor ebben és hasonló szövegekben a testi feltámadásba vetett ószövetségi hitet látta bizonyítva.¹⁷ A helyzet inkább az, hogy az örök élet „hogy”-ját az Ószövetség embere igazában nem látja, erre vonatkozólag ugyanazokkal a fogalmakkal és kifejezésekkel él, mint más ókori ember. Tehát remél ő is egy végső, de meghatározatlan beteljesülésről az ő Istene — a teremtő Isten, az egyetlen Úr és Izrael Istene — örök hajlékában. Hogy ez a fogalom milyen fontos, arra elég egy példát említenünk. A zsoltárokból az Isten „hajléka” ismételtelen nem a jeruzsálemi templomot, hanem az Isten örök égi lakását jelenti. Ennek megállapítása adott esetben a fordítást és az értelmezést lényegesen befolyásolja.

¹⁸A „minimalista” fordítások és magyarázatok egyik fő érve, hogy szó szerint fordítják az utolsó sort: „hosszú időn keresztül”, nem pedig „örök időkön át”. A héber „le'orek jamim” azonban a Dahood által felhozott párhuzamos ugariti példák tükrében „vég nélküli élet”-et jelent. Érdekes, hogy már Sik Sándor első fordítása e pontban nem követte a Vulgata szövegét („longitudine dierum”), hanem finom ráérzéssel megtalálta a helyes jelentést (ha ma már nem is tetszik a régjeskedő szó): „mindörökétig”.

Mint ilyen esetet idézem befejezésül a 23. zsolnárt. Ez a vers, ha helyesen értelmezzük, elsősorban nem a Templom távlatában íródott, hanem olyan istenélményt fejez ki, amelyet teljesen áthat az örök élet reménye. Persze a költemény első felének képeit sokféle módon lehet értelmezni. Elvégre az ÚR Izraelt mint népet pásztorként vezet dús legelőkhöz és frissítő forrásvízhez. De azért itt az egyén, nem a közösség áll a központban. Amikor a „halálos sötétre” terelődik a szó, aligha beszélhetünk a nép sorsáról. A szövegben szereplő „cal-mawet” szó szerint a „halál árnyéka,” vagyis az alvilág, ahová az egyén, nem a közösség száll alá. De az egyént is az ÚR pásztorként vezet és az alvilágból kiszabadítja, ahogy Dáviddal tette a 18. zsolnártban. A költemény második fele szerint Isten asztalához ülteti azt, akit szeret. Ellen-ségeim — mondja a zsolnáros — távolról szemlélik, hogyan hív meg magához, majd a vendégbarátság szabályai szerint fejemre olajat önt, és serlegemet színültig tele tölti. Lakásom az Úr házában lesz — ez nem azt jelenti (ahogy nem egy kommentárban olvasható), hogy a szerző egy levita, aki úgy gondolja, hogy be-költözhet a Templom mellé s ott „hosszú időkön át”¹⁸ élvezi az Úr házában minden kényelmét. Inkább arról van szó, hogy a zsolnáros a vers végén jut el legvilágosabban annak megfogalmazásához, amit az örök élet reményéről gondol: végső és visszavonhatatlan életközösség ez avval, akit ő a „jóság és kegyelem” rendjében mint lelki valóságot ismer és szeret.

A 23. zsolnárt

*Nekem az Úr a pásztorom
és nem hiányzik semmi,
mert zöldellő mezőn hagy elpihenni,
csendes vizek mellé vezet,
hogy felüdítse lelkemet,
s neve kedvéért
az igazság ösvényein vezérel engemet.*

*Ha járok halálos sötétben,
veszély nem rémít, mert velem vagy ott,
a te pálcád, a te pásztorbótd,
az lesz vezérem.*

*Asztalt terítettél elémbé
hogy megalázd ellenfelem,
dús olajod kiárasztod fejemre,
színültig töltöd serlegem.*

*Bizony, jóság és kegyelem kíséri
mindennap életem sorát,
s az Úr házában lesz lakásom,
örök időkön át.*